

MARIJA POPOVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

NEKE MANJE POZNATE NOVČANE JEDINICE U RUSKIM POSLOVICAMA

PREGLEDNI RAD

UDK 811.161.1:398.9(470):336.74

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.25](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.25)

Predmet ovog istraživanja je prikaz nekih manje poznatih novčanih jedinica u ruskim poslovicama koje su se koristile do 17. stoljeća: *куна*, *гривна*, *полушка*, *алтын*, *деньга*. Jedinice s leksemima *копейка* i *рубль* spominju se tek u nekim primjerima poslovice radi jasnijeg prikaza. Poslovice se uz bajke smatraju „kodovima“ određene kulture koja se prenosi generacijama odražavajući specifičnosti percepcije i životnih stavova, dok je novac nužan element u životu svake zajednice koji odražava sustav vrijednosti i kulturoloških osobitosti. Željeli smo stoga pokazati i utvrditi prisutnost u poslovicama leksema novčanih jedinica koje više nisu u optjecaju. Pokazat ćemo važnost lingvokulturoloških elemenata za razumijevanje poslovice koje odražavaju ideje o novčanim odnosima te predložiti tumačenja manje poznatih jedinica. Korpus za potrebe članka prikupljen je na osnovi leksikografskih izvora koji uključuju najopširnije zbornike poslovice te poslovice pronađene u znanstvenim radovima na internetu: Даль, В.И. *Пословицы и поговорки русского народа*; Мокиенко, В.М., Никитина, Т.Г., Николаева, Е.К. *Большой словарь русских пословиц*.

Ključne riječi: kulturološke osobitosti; novac; novčane jedinice; ruske poslovice; ruski jezik

UVOD

Novac kao neizbježna potreba u životu i odnos prema njemu, način stjecanja i trošenja u različitim kulturama i vremenima uvijek je aktualna tema. Tendencija unifikacije monetarnog sustava u Europskoj uniji dovodi u pitanje očuvanje naziva novčanih jedinica u kolektivnoj memoriji. Zanimalo nas je jesu li se nazivi ruskih novčanih jedinica očuvali u poslovicama, a time i u kolektivnoj memoriji naroda.

U srednjem vijeku u Rusiji su se koristile novčane jedinice čiji su nazivi danas pali u zaborav, a tek su se neke od njih zadržale u jeziku te ih možemo pronaći u ruskim poslovicama. U ovom radu navest ćemo najznačajnije jedinice te provesti semantičku analizu poslovice u kojima smo pronašli lekseme s novčanim jedinicama: *куна*, *гривна*, *полушка*, *алтын*, *деньга*. Analizu smo ograničili na one lekseme koji se najčešće pojavljuju u poslovicama, ne uključujući *рубаль* i *копейку*. Poslovice s jedinicama *рубаль* i *копейка* brojne su i zahtijevaju zasebnu analizu. Zato se u ovom radu primjeri s leksemima *рубаль* i *копейка* po-

javljaju samo u nekim slučajevima, uglavnom s leksemima koji označavaju druge novčane jedinice poput grivne, poluške i altina. Time se u suodnos stavljaju dvije jedinice i pokazuju odnosi vrijednosti među njima, npr. *рубль – гривна*; *рубль – полушка*; *алтын – копейка*.

KUNA

Jedan od najstarijih naziva za novčanu jedinicu je *куна* ‘kuna’ koji proizlazi od krzna kune koje je imalo važnu ulogu u trgovini s arapskim istokom prije optjecaja kovanica. Kuna je „od 7. do 10. st. bila protuvrijednost za jedan arapski dirhem, a poslije i za jedan zapadnoeuropski denar, koji su strani trgovci davali u Rusiji za jedno kunino krzno“ (HE 2021).

Po kuni je i stari ruski monetarni sustav dobio naziv – kunski monetarni sustav – koji je uključivao jedinice: *kuna* (*куна*), *grivna* (*гривна*), *nogata* (*ногата*), *rezana* (*резана*) i *veverica* (*веверица* ili *векуша*). Omjer njihovih vrijednosti bio je sljedeći: grivna = 20 nogata = 25 kuna = 50 rezana = 100 – 150 veverica. Tijekom stoljeća odnos vrijednosti mijenjao se, pa će u 12./13. st. kuna biti izjednačena s rezanom. Navedeni nazivi koristili su se i za označavanje stranih novčanih jedinica npr. dirhama, europskog denarija, ali i ruskog srebrnjaka. Kuna je označavala i bilo koji srebrni novac. Kada je (od kraja 14. st. u Moskvi i drugim kneževinama) započelo kovanje vlastita novca, pojavili su se novi nazivi za novčane jedinice (Гладкий 2001: 327).

U poslovicama smo pronašli jedan primjer za kunu i više primjera u kojima se spominje grivna, ali uvijek u usporedbi s drugim jedinicama. Primjere za manje vrijedne jedinice poput nogate, rezane i veverice nismo pronašli.

Naziv ruske novčane jedinice *kuna* ostao je zabilježen u poslovice o siromaštvu u liturgijskoj knjizi *Паремейник*¹ (1313.), *usp. Что кун, то все в калите, что пьрт, то все на себе* (Мокиенко i sur. 2010: 463). Kako je navedeno u etimološkom rječniku Fasmera (Фасмер 2004) *калита* je ‘kožna vrećica za novac’ koja se obično vješala na pojas, dok staroruska riječ *пьртъ* označava ‘odjeću’ ili ‘komad tkanine’.

GRIVNA

Grivna je težinska i novčana jedinica stare Rusije. Naziv joj potječe od zlatnog ili srebrnog nakita u obliku obruča koji se nosio oko vrata. Grivna se odnosila i na određenu masu plemenitog metala. Tako su u optjecaju bile *grivna srebra* (*гривна серебра*) kao težinska jedinica i *grivna kuna* (*гривна кун*) kao jedinica koja se sastojala od određenog broja kovanica. U početku im je težina bila ista, zatim je grivna srebra vrijedila nekoliko grivna kuna. U Kijevskoj Rusiji od 11. st. u optjecaju su bile šesterokutne kijevske grivne, težine 140–160 grama, koje su se koristile kao sredstvo plaćanja do mongolsko-tatarske invazije (Гладкий 2001: 157).

1 Паремийник или Паремейник (od grč. Paroimia – poslovice) zbirka je tekstova iz Starog i dijelom iz Novog zavjeta iz koje su se čitali tekstovi tijekom religijskih blagdana i velikog posta. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/es/85042/ПАРЕМИЙНИК> (Datum pristupa: 3. 12. 2021.)

U poslovicama se grivna najčešće pojavljuje u usporedbi s drugim novčanim jedinicama. Najviše smo pronašli poslovice u kojima se uspoređuje s rubljem. Te dvije novčane jedinice bile su u optjecaju zajedno, kada se uz naziv grivna počeo upotrebljavati i rubalj za novgorodske srebrne poluge koji će s vremenom i zamijeniti grivnu (poluga rublja težila je koliko i poluga grivne). Rubalj će kasnije postati glavna jedinica ruskog monetarnog sustava, a grivna je nastavila postojati i kao novčana i kao težinska jedinica od 204,75 grama, sve dok ju u 18. st. nije zamijenila funta (Гладкий 2001: 158). U poslovicama s dva elementa u sastavu često možemo iščitati vrijednost novčanih jedinica, odnosno njihov međusobni odnos vrijednosti. Iz sljedećeg primjera vidljivo je da rubalj i grivna nemaju jednaku vrijednost, *usp. Рублю гривна не ровня* te da je grivna manje vrijedna jedinica od rublja, *usp. Без семи гривен – не рубль; Выпил на гривну, а славы (шуму) – на сто рублей; Гривна бежит, рубль гонит, а сто рублей голову сломит; Лучшие получить на гривну убытку, чем на рубль стыда*. Razlog je tomu to što se vrijednost grivne u odnosu na rubalj smanjila, pa je tako u 19. st. iznosila deset kopejki, dok je rubalj vrijedio sto kopejki (Евгеньева 1999).

Posljednji navedeni primjer u kojem se govori da je bolje izgubiti novac nego vlastiti obraz pojavljuje se i u varijanti s *altinom* (*алтын*), računskom novčanom jedinicom koja je u optjecaju od 14. st. (Гладкий 2001: 14–15), *usp. Лучшие (понести) на гривну убытку, чем на алтын стыда*.

U sljedećim se primjerima naglašava važnost štednje i novca manje vrijednosti, *usp. Кто гривны не бережёт, сам рубля не стоит*, ali se škrtost osuđuje i upozorava se na gubitak veće količine novca, ako se štedi na sitnicama, *usp. Поскупился на гривну, потерял рубль*.

Opozicija „svoj – tuđi“ izražena je sintagmama koje tvore antitezu *домашняя гривна* ‘domaća grivna’ i *заезжий рубль* ‘strani rubalj’, *usp. Домашняя гривна лучше заезжего (отъезжего, дальнего) рубля; своя гривна ‘своја grivna’ i соседний рубль ‘tuđi rubalj’, usp. Своя гривна всегда милее соседнего рубля*. Na opoziciju „svoj – tuđi“ nalazimo i u sljedećem primjeru s novčanom jedinicom *алтын*, *usp. На свои алтыны купил, а не на чужие*. U svim se navedenim primjerima daje prednost i manjoj količini vlastita novca u odnosu na vrijedniji, ali nesigurniji, tuđi novac.

POLUŠKA

Poluška je jedinica male vrijednosti. Odnosila se na $\frac{1}{4}$ kopejke. Dolazi od riječi *полуха* u značenju ‘polo kovanice’ (Фасмер 2004). Da je poluška novčana jedinica male vrijednosti, možemo iščitati iz poslovice *За морем телушка – полушка, да рубль перевозу* koja govori o prilici koja se može učiniti dobrom, ali kada se uzmu u obzir sve okolnosti, pokazuje se upravo suprotno. Poluška je ušla u optjecaj početkom 16. st., a od 1534. jedinica je najniže vrijednosti koja je iznosila četvrtinu kopejke i kovala se od srebra (Гладкий 2001: 498).

Odnos bogatstva i siromaštva vidljiv je i u primjerima poslovice o škrtosti u kojima se vrijednost poluške uspoređuje s vrijednosti rublja, *usp. У богатого да скупого рубль плачет, а у тчива да убога полушка скачет; У скупого рубль плачет, а у щедрого и полушка скачет*. Kako je i navedeno u primjerima, škrtost koja nosi negativnu konotaciju u ruskim se poslovicama uglavnom vezuje uz imućnije, a velikodušnost uz siromašne.

ALTIN

Novčana jedinica *altin* (*алтын*) u navedenim primjerima jest arhaizam koji se odnosi na staru rusku novčanu jedinicu, ali i na naziv za kovani novac (od druge polovice 17. do početka 18. st.).

Izraz *алтын* potječe od tatarske riječi *alty* u značenju broja šest i pojavio se u Rusiji istovremeno s pojavom kovanica pod nazivom *денга* u posljednjim desetljećima 14. st. Jedan altin imao je vrijednost šest novčića pod nazivom *денга*. Kovan je 1654. od bakra pod nazivom *алтынник*, a od 1704. do 1726. od srebra (Гладкий 2001: 14–15). Prema Jakoboviću (Jakobović 2014: 21) altin dolazi od turskog *altun* ‘zlatan’, a koristio se i kao novčana jedinica Osmanskog carstva u obliku zlatnika od 1454. Postoji pretpostavka da je pojava altina bila povezana s plaćanjem danaka tatarskim osvajačima. Altin je mogao igrati ulogu posredne jedinice u prijelazu iz ruskog monetarnog sustava, u mongolsko-tatarski. Iako se altin nije uklapao u ruski monetarni sustav (1 rubalj = 33 altina + 2 novčića (денга), 3 rublja = 100 altina) koristio se u plaćanju. Od 1534., kada je u optjecaj ušla nova moneta tzv. *новгородка* ili kopejka, altin je vrijedio tri kopejke (Гладкий 2001: 15).

Vrijednost altina u odnosu na kopejku izražena je u poslovcici, *usp. По-латыни – два алтына, а по-русски – шесть копеек*. Da altin nije jedinica velike vrijednosti, govore nam sljedeći primjeri poslovice o bogatstvu i siromaštvu, *usp. Алтын Мартыну – ни сапог подшитъ, ни скоба подковать; Алтыном Мартыну ни сапог подшитъ, ни скоба подбитъ; Кто не богат, так и алтыну рад; Как не богат, так и алтыну рад; Счастье бедному – алтын; богатому – миллион. Сиг – алтын, а уха под тын (т.е. не вкусна)* poslovice je o odnosu cijene i kvalitete koja kaže kako se od jeftine ribe ne može napraviti dobra riblja juha. Hrvatski ekvivalent bi mogao biti primjer, *usp. Jeftino meso, čorba za plot*.

Poslovice s leksemom *алтын* pojavljuju se u sintagmama koje se temelje na opreci: *свои* i *чужие алтыны* ‘svoji i tuđi altini’, *usp. На свои алтыны купил, а не на чужие*. U sljedećim primjerima brojevima su izraženi odnosi gubitka i dobiti u različitim omjerima: 3:5 – *На три алтына торгу, а на пять долгу*, 1:5 – *На алтын товару, а на пять раструски*.

Алтын в мошине, а Мартын в квашине rimovana je poslovice koja se sastoji od sintaktički simetričnih rečenica. Takav semantički paralelizam u skladu s gramatičkom simetrijom tipičan je za poslovice (Адрианова Перстц, Лихачева 1962: 12). *Квашина* je po značenju ‘posuda za fermentaciju tijesta za kruh’ pa možemo pretpostaviti da poslovice govori o tome da ako ima novca, bit će i kruha.

Neograničena moć i nužnost novca univerzalan je motiv koji je prisutan u poslovicama mnogih kultura. Navedeno je tako da altin omogućuje ratovanje, trgovinu, a njegov nedostatak uzrokuje tugu, *usp. Везде с алтыном господин; (С) алтыном воюют, без алтына горюют; Алтыном воюют, алтыном торгуют, а без алтына горюют*. Sljedeća poslovice koja govori o tome kako svijetom vlada novac koji otvara sva vrata i pročišćava put, *usp. Алтын сам ворота отпирает и путь очищает* semantički je ekvivalent poslovice o podmićivanju, *usp. Дай грош – будешь хорош*. Neograničena moć novca, važnost štednje i načini ophođenja s novcem motivi su koje redovito nalazimo u poslovicama o novcu. Primjer *С алтыном – сиди под тыном* upućuje na savjet kako ne treba javno pokazivati svoj novac.

DENJGA

U nizu poslovice naišli smo na novčanu jedinicu *денга* i njezinu ortografsku varijantu *деньга*. Od kraja 18. st. došlo je do promjene u ortografiji od kada se umjesto *денга* upotrebljava varijanta *деньга*. Riječ je to istočnog podrijetla koja je u Indiji označavala srebrni novac. *Denjga* je ruski srebrni novac u optjecaju od 14. do 18. st. čije je kovanje počelo u Moskvi krajem 14. st., a od početka 15. st. i u drugim ruskim kneževinama (Гладкий 2001: 177). Krajem 17. st. zbog nedostatka srebra kovali su se novčići te novčane jedinice od bakra (Богуславский 2004: 378). U rječniku Ožegova i Švedove (Ожегов, Шведова 2008: 160) nalazimo podatak da je vrijednost denjge iznosila pola kopejke.

Antiteza je u sljedećim primjerima izražena sintagmama u opoziciji bijelo – crno² *белая денга* ‘bijela denjga’ i *чёрный (чорной) день* ‘crni dan’: *Белая денга про чёрный день*; *Береги белую денгу на чёрный (чорной) день*. U primjerima se naglašava važnost štednje za lošija vremena kada će novac biti potreban, ali i potreba za novcem u svakoj prigodi bilo da se radi o svakodnevnim prilikama, prazniku ili vremenu oskudice, *usp. Деньга на будень, денга на праздник, денга на чёрный день; Деньга про белый день, денга про красный день, да денга про чёрный день*.

Sintagma *кругла денга* ‘okrugla denjga’ opisuje oblik kovanice koji upućuje na njezina svojstva da se zahvaljujući obliku može brzo i lako kretati i iščeznuti, a pozadinska slika sugerira situaciju u kojoj novac brzo napušta vlasnika kotrljajući se, *usp. Кругла денга: скоро выкатывается; Денга покатна живёт*.

Učestala je u poslovicama i prisutnost sintagmi s posvojnim zamjenicama – *моя денга* ‘moja denjga’, *usp. Али моя денга щербата, никто ея не возьмёт?*; *наша денга* ‘naša denjga’, *usp. Наша денга не щербата*. U navedenim se poslovicama spominje oštećenje na kovanicama *щербата денга* u značenju ‘okrnjen novac, oštećen novac’, a radi se o poruci zasnovanoj na prijenosu značenja u semantičko polje ljudskih karakteristika. Izražena je ideja da netko nije gori od drugih i da svačiji novac ima istu vrijednost, što se može interpretirati i kao hvalisanje i arogancija. Neke su varijante te poslovice izražene u obliku retoričkog pitanja: *Али моя денга щербата, что никто её не возьмёт?*

O svemoći novca u određenim životnim situacijama možemo reći *Много может денга; Денга гору бьёт*.

U poslovicama o štednji izražene su karakteristike novca: novac voli račun, *usp. Деньга счёт любит, а хлеб – меру, треба га помно чувати, usp. Деньгу да девку в теми держи*. Novac zahtijeva puno pažnje u obraćanju s njim, *usp. Деньга — не щепка, считай да поберегай*. Važnost štednje izražava se u poslovicama s napomenom da „novac rađa povac“, *usp. Деньга денгу родит, а беда беду; Деньга на денгу набегает; Деньга денгу родит; Деньга денгу наживает; Деньга денгу достаёт (добывает, зовёт, кует, наживает, родит)*.

Da novac treba zaraditi pod svaku cijenu, govori poslovice, *usp. Хоть долбил, хоть кадилом, а денгу добыть*. Poslovice s pozadinskom slikom novca koji stvara rupu u džepu te ispada iz njega *Деньга и в кармане дыру вертит; Лишняя денга не продерёт*

2 Identičnu opoziciju nalazimo i u hrvatskim poslovicama *Bijele novce čuvaj za crne dane; Bijele novce valja ostavljati za crne dane*.

кармана impliciraju oskudicu koja proizlazi iz činjenice da se novac brzo troši. U primjeru o bogatstvu i siromaštvu prema kojem papirni novac „nije za seljake“, *usp. Не крестьянская деньга бумажка* spominje se papirni novac koji se u Rusiji pojavio 1769. za vladavine Katarine II. pod nazivom *ассигнации*.

Moralna dimenzija u svjetonazoru izražena je u primjerima o stjecanju novca u kojima se osuđuje nepravedno stečen novac koji se uspoređuje s vatrom, *usp. Неправедная деньга – огонь*. U opoziciji pravedno – nepravedno ističe se da se duže „zadržava“ novac stečen pravednim putem, *usp. Неправедное как пришло, так прошло, а праведная деньга век кормит*.

U poslovicama s negativnom konotacijom navodi se da novac može potkupiti, prevariti, zavesti, obmanuti i moralne autoritete poput svećenika i Boga, *usp. Деньга – мана: и пона в яму завела; Деньга пона купит и Бога обманит; Деньга и пона в яму заведёт*.

Škrtost se u ruskim poslovicama osuđuje kao negativna osobina koja dovodi do gubitka novca ili prisutnosti straha. Sljedećom se poslovičicom sugerira slika škrtke osobe koja dršće od straha nad svojim novcem, *usp. У скупого деньга лежит, а шкура дрожит; Деньга лежит, а шкура дрожит*.

ZAKLJUČAK

Na korpusnoj podlozi ruskih poslovice s nekim novčanim jedinicama pronašli smo primjere koji se pojavljuju u očekivanim značenjima poput važnosti štednje, siromaštva, bogatstva, načina ophođenja s novcem, karakteristike novca. Najviše primjera je bilo s leksemima *denjga* (*деньга*), *altin* (*алтын*) i *grivna* (*гривна*). U poslovicama su prisutne brojne opozicije: crno – bijelo, svoje – tuđe, domaće – strano, bogatstvo – siromaštvo. U primjerima poslovice s dvjema različitim novčanim jedinicama može se iščitati odnos vrijednosti za što smo potvrdu pronašli u povijesnim izvorima.

Mnoge poslovice koje označavaju novčane jedinice poprimile su značenje naziva za novac, npr. *altin*, *denjga* koriste se kao metonimija za označavanje novca općenito.

U poslovicama naglašen je i motiv štednje, pažljivog ophođenja s novcem i nužnosti novca. Upozorava se, međutim, na način stjecanja novca te je kao komparatum za nepravedno stečen novac u jednom od primjera iskorišten motiv vatre koja simbolizira opasnost.

Moralna dimenzija u ophođenju s novcem prisutna je i u primjerima u kojima se upozorava da novac može obmanuti čak i svećenika za kojeg se pretpostavlja da bi trebao predstavljati moralni autoritet u zajednici. U poslovicama se osuđuje i škrtost koja vodi ka strahu i gubitku veće količine novca.

Mnogi su se nazivi ruskih novčanih jedinica očuvali u poslovicama, a time i u kolektivnoj memoriji naroda. Za neke od njih, poput *nogate*, *rezane* i *veverice* (*vekše*) nismo pronašli primjere. Razlog brojnosti primjera s leksemima *denjga* (*деньга*), *altin* (*алтын*) i *grivna* (*гривна*) mogao bi biti kontinuitet upotrebe novčanih jedinica i promjena njihove vrijednosti tijekom stoljeća. Stoga su brojni primjeri poslovice u kojima se suprotstavljaju dvije ili više jedinica i time se klasificiraju hijerarhijski.

LITERATURA

HE = *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53760> (Datum pristupa: 3. 10. 2021.)

Jakobović, Zvonimir, *Leksikon novčanih jedinica*, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

Адрианова Перстц, В.П.; Лихачева Д. С., *Демократическая поэзия XVII века*, Советский писатель, Москва–Ленинград, 1962.

Богуславский, В.В., *Славянская энциклопедия XVII век*, том 1, Олма-пресс, Москва, 2004.

Гладкий, В.Д., *Славянский мир: I–XVI века: Энциклопедический словарь*, Центрполиграф, Москва, 2001.

Мокиенко, В.М.; Никитина, Т.Г.; Николаева, Е.К., *Большой словарь русских пословиц*, ОлмаМедиаГрупп, Москва, 2010.

Ожегов, С.И.; Шведова, Н.Ю., *Толковый словарь русского языка*, Российская Академия Наук, Москва, 2008.

Словарь русского языка: В 4-х т. Евгеньева, А.П. (ред.) РАН, Институт лингвистических исследований, 4-е изд., стер., Рус. яз.; Полиграфресурсы, Москва, 1999., <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp> (Дата обращения: 3.12.2021)

Фасмер, Макс, *Этимологический онлайн словарь русского языка*, 2004., <http://vasmer.narod.ru/> (Дата обращения: 3.12.2021)

LESS KNOWN MONETARY UNITS IN RUSSIAN PROVERBS

The subject of this research is the presentation of some lesser-known monetary units in Russian proverbs that were used until the 17th century: *куна*, *гривна*, *полушка*, *алтын*, *деньга*. Units *копейка* and *рубль* are mentioned only in some examples of proverbs for the sake of clarity. Proverbs along with fairy tales are considered as “cultural codes” passed down through the generations, reflecting the specifics of perception and life attitudes. Money is a necessary element in the life of any community that reflects the system of values and cultural characteristics. Therefore, we wanted to show and determine the presence in proverbs of lexemes of monetary units that are no longer in circulation. We will point out the importance of linguistic and cultural elements for understanding proverbs that reflect the ideas of monetary relations and suggest interpretations of lesser-known units. The corpus of proverbs for the needs of the article was collected based on lexicographic sources that include the most extensive collections of proverbs: Даль В.И. *Пословицы и поговорки русского народа*; Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. *Большой словарь русских пословиц*.

Keywords: cultural features; money; monetary units; Russian proverbs; Russian language